

Jarmila Panevová
Ústav formální a aplikované lingvistiky
Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy v Praze
panevova@ufal.mff.cuni.cz

Jarmila Panevová
Department of Formal and Applied Linguistics
Faculty of Mathematics and Physics, Charles University in Prague
panevova@ufal.mff.cuni.cz

K VYBRANÝM TYPŮM DEVERBATIVNÍCH ADJEKTIV V ČEŠTINĚ (V POROVNÁNÍ S RUŠTINOU)¹

ON SELECTED TYPES OF DEVERBAL ADJECTIVES IN CZECH (IN COMPARISON WITH RUSSIAN)

Článek je věnován analýze adjektiv tvořených v češtině ze slovesných příčestí a přechodníků s důrazem na adjektiva tvořená od *-l* příčestí sufixem *-lý*. Stručně se porovnávají tyto systémy v češtině a v ruštině. Kromě způsobu tvoření se analyzují jak významové rozdíly mezi konkurenty na *-ící* a *-vší* na jedné straně a *-lý* na straně druhé, tak jejich vzájemná synonymie a zaměnitelnost.

Klíčová slova: deverbativní adjektivum, příčestí, derivace syntaktická, derivace lexikální.

The paper provides an analysis of adjectives derived from verbal participles and transgressives in Czech. Their system in Czech and Russian are briefly compared. The difference between the competing adjectives derived by *-ící* and *-vší* on the one side and by *-lý* on the other as well as their possible synonyms and competition between them are discussed.

Key words: deverbative adjectives, participles, syntactic derivation, lexical derivation.

1 Úvod

Při analýze vybraných deverbativních adjektiv typu *bdělý*, *souvislý*, *pokleslý* stojíme před dvěma teoretickými otázkami: (a) jde tu o derivaci syntaktickou nebo lexikální ve smyslu Kuryłowicze,² a (b) jaká je pozice tohoto způsobu derivace uvnitř systému odvozování od slovesných příčestí. V případě otázky

¹ Vznik této stati byl podpořen projektem GA ČR 19-14534S.

² V případě derivace syntaktické jde o zachování lexikálního významu zpravidla spojeného se změnou slovního druhu, v případě derivace lexikální slovo zpravidla nabývá jinou formální podobu, ale především podléhá významové změně.

(a) jde o zjištění konkurence lexikálních derivátů s deriváty syntaktickými, v (b) jde o hledisko systémovosti derivačních procesů v češtině (na rozdíl např. od ruštiny). Přestože naším primárním cílem je výzkum slovesných adjektiv odvozených příponou *-lý* (oddíl 4), nemůžeme se vyhnout pohledu na jejich systémovou pozici v porovnání s jinými skupinami participiálních adjektiv (oddíly 1 až 3).

Adjektiva odvozená od přičestí slouží primárně jako syntaktické odvozeniny, a to v češtině i v ruštině.³ Uplatňuje se zde opozice slovesného vidu (imperfektiva vs. perfektiva) a slovesného rodu (aktivum vs. pasivum); obvykle hraje roli i povaha syntaktická (tranzitivnost vs. bezpředmětovost). Termíny často v této souvislosti užívané (přítomnost, popř. současnost, a minulost, popř. předčasnost) mohou být snad užitečné, popisuje-li se formální způsob tvoření participiálních adjektiv, nikoli však pro výklad jejich významu a pozice v systému. Užíváme proto místo nich termínů z oblasti vidu. Pro adjektiva na *-lý* užíváme ve slovtvorném paradigmatu v souladu s Karlíkem (Karlík et al. 1995: 172) a Štíchou (Štícha et al. 2018: 848n.) termínu adjektiva rezultativní. Co do srovnání úplnosti tvoření slovesných adjektiv aspirujících na syntaktickou derivaci od základových sloves se nabízí ruský systém (Tabulka 1)⁴ v porovnání se systémem českým (Tabulka 2)⁵. Adjektiva zakončená na *-lý* tvořená v češtině více méně produktivně jsou sice primárně dokonavá, ale jejich odvození od imperfektivních sloves není vyloučeno, jsou však zpravidla odloučena významově (*jedlý, (ne)dba-lý*), zpravidla se také neúčastní opozice aktivum vs. pasivum:

Tabulka 1

	Aktivum	Pasivum	<i>Aktivum</i>	<i>Pasivum</i>
<i>Impf.</i>	создающий	создаваемый	читающий	читаемый
<i>Perf.</i>	создавший	созданный	читавший	(про)читанный

Tabulka 2

	<i>Aktivum</i>	<i>Pasivum</i>	<i>Aktivum</i>	<i>Pasivum</i>	<i>Aktivum</i>	<i>Pasivum</i>
<i>Impf.</i>	zapadající	zapadaný	plynoucí	–	čtoucí	čtený
<i>Perf.</i>	zapadnuvší	zapadnutý	(u)plynuvší	uplynutý	–	přečtený ⁶
<i>Rezult.</i>	zapadlý / padlý		(u)plynulý		–	

³ Podobný systém jako čeština má polština (viz schéma podle (Biskup 2019: 77): *czytający — czytany; przeczytawszy — przeczytany; zwiędły*), tento typ adjektiva na *-lý* sdílí také srbsština (viz Přílohu 1).

⁴ Podrobný popis tvorby a užití ruského systému ve srovnání se slovenským nacházíme v 2. díle knihy (Isačenko 1960: 540n.)

⁵ Stranou pozornosti zde zůstávají slovesná adjektiva odvozená jednoznačně derivací lexikální (*hasiči* = určený k hašení, *pohyblivý, slyšitelný, čtivý* = s významem možnosti, schopnosti, náchylnosti).

⁶ Pojetí vidu vychází z jeho reprezentace ve Funkčním generativním popisu (Panevová et al. 1971); vedle sufixálně tvořených dvojic (*zapadat — zapadnout*) pokládáme za vidovou opozici též prefixálně tvořený člen s čistě vidovou (popř. též řadicí) předponou, např. *psát — napsat* (viz Poldauf 1954, Komárek 1978; 2006), viz též poznámku 9.

Frekvence příkladů z Tabulky 1 v korpusu Национальный корпус русского языка a z Tabulky 2 v korpusu SYNv8:

создающий — 22, *создаваемый* 157, *создавший* 36, *созданный* 1 950;
читающий — 380, *читаемый* — 3 398, *читавший* — 366, (*про*)*читанный* — (1) + 54.
zapadající — 5 596, *zapadnuvší* — 12, *zapadaný* — 1 745, *zapadnutý* — 187, *zapadlý* — 20 535,
padlý — 47 088;
plynoucí — 25 376, (*u*)*plynuvší* — (0) +145, *uplynutý* — 73, *uplynulý* — 371 618, *plynulý* — 34 046;
čtoucí — 986, *čtený* — 14 288, *přečtený* — 9 384.

2 Příklady užití slovesných adjektiv odvozených od přičestí a přechodníků

Najít úplné paradigma, jako je tomu v prvním příkladu v Tabulce 2, není v češtině snadné (srov. např. ojedinelost některých členů a nerovnoměrnost výskytů v členech jednotlivých vybraných paradigmat uvedených níže).⁷ Adjektiva z těchto paradigmat jsou dokumentována v příkladech (1) — (11). Ruská adjektiva z Tabulky 1 dokládáme v příkladech (12) — (19).

pukající (309), *puknuvší* (2), *puklý* (824), *puknutý* (3);
zvykající si (41), *zvyknuvší si* (1), *zvyklý* (196 492), *zvyknutý* (17);
končící (47 305), *skončivší* (341), *skončený* (20 417);
plynoucí (25 376), *uplynuvší* (145), *uplynulý* (371 618), *uplynutý* (73), *plynulý* (34 046).
zanikající (3632), *zaniknuvší* (133), *zanikavší* (1), *zaniknutý* (11), *zaniklý* (30 363).

Lemma *zaniknutý* doložené v korpusu SYNv8 v 11 případech (viz větu (11)) je okrajové a jeví se jako možný slovakismus (*Naším cílem je oživit dávno zaniknutá řemesla*). Nesystémově tvořené adjektivum slovesné *zanikavší* (viz větu (10)) je doloženo v jediném příkladu, oproti systémovému perfektivnímu tvaru *zaniknuvší*, který se vyskytuje ve 133 případech. Tam, kde je paradigma úplné, shledáváme přece jen jisté anomálie (nízký výskyt *zapadnuvší* (12 výskytů) a střední výskyt *zapadnutý* (187 výskytů), silná převaha *uplynulý* vůči *uplynuvší* a *uplynutý*). Častější jsou paradigmata exemplifikovaná příklady z Tabulky 2 (*plynout*, *číst*), u nichž absentují některé z členů paradigmatu (u *plynout* chybí adjektivum nedokonavé s pasívním významem **plynutý*, u *číst* pak chybí adjektivum na *-lý* a na *— vší*).⁸

⁷ V závorce je v celém textu uváděna frekvence v korpusu SYNv8 (dostupném na webu: <http://www.korpus.cz>).

⁸ V ruštině adjektiva na *-lý* přešla podle Isačenko (1960: 559) plně do třídy adjektiv (*пушлый, прошлый, хриплый*).

- (1) *Slyšeli ten tříštivý zvuk **pukajících** ker.*
- (2) *...uvolní semena mnohem účinněji, než by to dokázala **puknuvší** tobolka.*
- (3) *...pak opat promluvil **puklým** a nejistým hlasem.*
- (4) *Tady začal můj absurdní příběh **končící** za mřížemi.*
- (5) *Ale právě **skončivší** Jacques Chirac měl po volbách v roce 2002 za sebou podobně silnou většinu.*
- (6) *...vypráví mi o své **skončené** oplakávané lásce.*
- (7) *Wier se opírá o skutečnou mytologii **zanikající** kmenové kultury.*
- (8) *Ukázal na **zaniklý** hotel.*
- (9) *Se **zanikavší** osadou, kde žije místo původních 280 obyvatel, dnes už jen 42 lidí, zmizela i stará škola.*
- (10) *Jsem jako poslední vyslanec **zaniknuvší** provincie — daleko od domova, až příliš sama sebou.*
- (11) ***Zaniknutou** tradici pak zdejší zahradníci oživili.*
- (12) *Однажды **сдающий** им помещение хозяин велел новоявленным телевизионщикам убираться.*
- (13) *Это такой молодой скрипач, только что **создавший** камерный оркестр.*
- (14) *Зрелищное пространство Золотиревой — это лабиринт **создаваемый** на глазах у читателя.*
- (15) *...вновь **созданный** орган будет координировать борьбу с наркотрафиком.*
- (16) *Я замечала ее у многих сильно занятых, **чийтающих** людей.*
- (17) *...но профессор Бони, **чийтавший** нам анатомию ..., сказал мне по окончании курса ...*
- (18) *Мы смотрели чертеж, и если был **чийтаемый**, мы по нему работали.*
- (19) *Главное в том, что эпилог бросает сильно ретроспективный свет на весь только что **йрочийанный** вами роман.*

3 Způsoby tvoření slovesných adjektiv od příděstí a přechodníků

3.1. Zdrojová slovesa pro tvoření příslušných adjektiv jsou v příručkách charakterizována předepsanou vidovou podobou a tranzitivitou (tedy rysy morfologickými a syntaktickými). Ve výkladech o participiálních adjektivech se odráží způsob tvoření a významy jednotlivých odvozenin. Způsob tvoření syntaktických derivátů je u Šmilauera (1971: 140–141) popsán takto:

- (i) tvoří se z přechodníku přítomného zpravidla sloves nedokonavých (*píšící, schnoucí*),
- (ii) tvoří se z přechodníku minulého od sloves převážně dokonavých a tranzitivních (*opustivší, zakousnuvší*),

- (iii) tvoří se z přičestí minulého činného sloves zpravidla dokonavých bezpředmětových (*zvyklý (na), odpadlý, oteklý, trvalý, lesklý, dbalý*)
- (iv) tvoří se z přičestí trpného sloves zpravidla dokonavých tranzitivních nebo zvrtných (*odmítnutý, (na)psaný, odebraný, rozzlobený*).

Náhodně vybrané příklady ukazují na to, že slova „převážně/zpravidla“ jsou v těchto definicích namísto jak pro charakteristiku vidovou, tak pro syntaktickou vlastnost tranzitivity. MČ 2 (Komárek et al. 1986) nazývá tyto odvozeniny po řadě zpřídavněly přechodník přítomný, zpřídavněly přechodník minulý, zpřídavněly přičestí činné a trpné. V PMČ (Karlík et al. 1995: 172–173) je tento typ popsán jako adjektiva procesuální (typ (i)), adjektiva rezultativní aktivní (typy (ii) a (iii)) a rezultativní pasivní (typ (iv)). S ohledem na jejich pozici mezi slovesem a adjektivem mluví Karlík (2016: 1002n.) později o „-l deverbativních adjektivech“, popř. o „-l participiu adjektivním“. Bednaříková (2009: 152 aj.) označuje slovesná adjektiva na -lý jako jeden z typů konverze, jejich popis tedy podle autorky patří do morfologie. Biskup (2016, 2019) pracuje s termíny opírajícími se o povrchové morfématické vyjádření: „-ny/-ty participles, -ly participles vs. -n/-t participle, -l participle“.

3.2. Zatímco pro češtinu konstatujeme obvyklou neúplnost paradigmatu adjektiv odvozených způsobu (i) — (iv) ve smyslu absence typu (iv) nebo typu (ii), tedy typu pro perfektivnost aktivní u (ii), nebo pasivní u typu (iv), v ruštině nacházíme paradigma (i) — (iv) u mnoha sloves úplné. Také podmínky pro jejich tvoření jsou v ruštině volnější než v češtině (viz např. možnost perfektiva i imperfektiva v ruštině *обиженный* (1005) a *обижаемый* (12) nebo pravidelnost konkurence u *исследованный* (37) a *исследуемый* (118)).⁹

4 Sémantika a syntax slovesných adjektiv se sufixem -lý v češtině

Naznačili jsme už výše, že jsou to právě slovesná adjektiva odvozená od minulých přičestí, která nezapadají přesně do derivačního systému slovesných adjektiv tvořených pravidelně a že se tedy jeví jako kandidáti na derivaci lexikální. Budeme sledovat následující kritéria: (a) způsob jejich derivace od slovesných základů, (b) jejich umístění v systému opozic relevantních pro paradigma adjektivních odvozenin, (c) jejich význam a konkurenci mezi slovesnými adjektivy.

4.1. Některá z těchto adjektivních podob konvertovala k substantivům: *dospělý, padlý, podezřelý, zbabělý, zemřelý, zesnulý*, přitom nepostrádají svou funkci adjektivní.

- (20) *Trochu bych to přirovnal k Novému roku, kdy **dospělí** rekapituluji úspěchy a neúspěchy předchozího roku.*
- (21) *Počet **zemřelých** nezadržitelně rostl.*
- (22) *...se snad nedokáže vymanit z nerozděleného bratrství **zbabělých**, ...*

⁹ Frekvence opět pocházejí z Ruského národního korpusu.

4.2. Jiné odvozeniny se v současné češtině významově výrazně odtrhly od základového slovesa: *umělý, skvělý, minulý, dokonalý, stálý, okázalý, ospalý, bývalý*.

- (23) *Existuje však nezanedbatelná skupina **bývalých** manželů, kteří tuto lhůtu nechají uplynout marně.*
 (24) *Nejsou to **dokonalé** ovály.*
 (25) *Ale **stálí** obyvatelé se neměnili.*
 (26) *Ukázal mi fotografii své ženy v pouzdře z **umělé** hmoty.*
 (27) *Bylo slyšet **ospalý** bzukot.*

O příkladech z odd. 4.1 a 4.2 lze učinit tento závěr: Adjektivní tvary a jejich substantivní protějšky z oddílu 4.1 se jeví jako slovnědruhová homonymie, každé z nich má své samostatné heslo se slovním druhem odlišným od základového slovesa. Příklady ze 4.2 jsou chápány spíše jako polysémní slova zachycená ve slovníku s příslušnými významy (např. *umělá-1 hmota* vs. *umělé-2 dýchání*).

4.3. Derivační paradigmaty slovesných adjektiv odvozených od přičestí a přechodníků jsou značně různorodá. Slovesa s vidovou dvojicí sufixální (-*at* a -*nout*)¹⁰ se chovají podle paradigmatu (A) bez účasti na pasivní části odvozenin, zatímco slovesa typu (B) tvořící perfektivní protiklad pomocí předpony se pasivní části paradigmatu účastní:¹¹

Tabulka 3A

Impf.	troufající si (32)
Perf.	troufnuvši si (1)
Rezult.	troufalý (4 768)

Tabulka 3B

Impf.	kousající (252)	kousaný (11)
Perf.	kousnuvši (0)	zakousnutý (1017)
Rezult.	zakouslý (209)	

- (28) *ODS připomíná vak štirů **kousajících se** vzájemně.*
 (29) *Čím déle je klišť **zakouslé**, tím větší je riziko nákazy.*
 (30) *Mravenci kousaný trpitel utíká na místní lesnický úřad.*
 (31) *Vrtná sonda už byla částečně **zakousnutá** do ledu.*

4.4. U některých sloves bez jasného vidového protějšku jako např. *bdít* je derivační paradigma značně defektní. Obsahuje pouze členy *bdící* (Impf, 805) a *bdělý* (Rezult, 7 425), kde i frekvenční poměry svědčí ve prospěch náhrady jinak produktivního typu na -*ící* za méně produktivní *bdělý*.

- (32) *...bude se i dále objevovat **bdícím** zrakům na pozadí tmy (= bdělým).*

¹⁰ V hodnocení těchto dvojic jako vidových párů se shodujeme s Komárkem (Komárek 2006: 204n.) a lišíme se tak od stanoviska vysloveného explicitně v MČ 2 (Komárek et al. 1986: 187) popírajícího u těchto dvojic vidovou opozici.

¹¹ Odvozenina *kouslý* se v SYNv8 vyskytuje 6x; pokládáme ji za neologismus patřící spíše do mluveného jazyka a do sportovního žánru (*A navíc, když už Davis Cup jednou vyhrájete, tak už člověk není tak kouslý.*)

(33) *Na nábřeží našel **bdícího** převozníka (≠ bdělého).*

(34) *Doktor Procházka měl **bdělého** souseda (≠ bdícího).*

4.5. Existují případy adjektivních dvojic, v nichž se rozdíl perfektiva a imperfektiva jejich základu projevuje jako protiklad trvání/procesuálnosti a výsledku/rezultátu i s formálními důsledky, částečně si však formy na *-ící* a *-lý* významově konkurují:

vadnoucí (943) vs. *zvadlý* (2057),

tuhnoucí (769) vs. *ztuhlý* (9962),

kvetoucí (22 997) vs. *rozkvetlý* (19 193),

opíjející se (144) vs. *opilý* (167 340).

Některá adjektiva z výše uvedených dvojic jsou v textu použitelná v obou uvedených variantách (a) i (b) níže, ale se zřetelným významovým rozdílem, popř. jsou zaměnitelná pouze jednosměrně (*tuhnoucí* je zaměnitelné s příslušnou významovou změnou se *ztuhlý*, *ztuhlý* však není použitelné v některých kontextech slova *tuhnoucí*).

(35a) *Viděla utajené vrásky, **vadnoucí** pleť.*

(35b) *Ukázal jim **zvadlý** vřes s loňskými kvítky.*

(36a) *Zellaby se přiměl k pokusu prorazit **tuhnoucí** ledy.*

(36b) *Jeho manželka seděla jako **ztuhlá**.*

(37a) *Vrchol není nekonečná **kvetoucí** louka.*

(37b) *...ale tady v rohu je celý keř **rozkvetlých** fialek.*

(38a) *S **pokračující** nocí se prodlužovaly stíny krále a jeho prvního ministra.*

(38b) *Rakovina v **pokročilém** stadiu není.*

(39a) *Jak si za volantem vede postupně **se opíjející** řidič?*

(39b) *Zavinil to **opilý** řidič z Litvy.*

V paradigmatu těchto slovesných adjektiv je zastoupeno adjektivum imperfektivní s aktivním užitím (*na-ící*), systémově mu však chybí (s výjimkou pouhých dvou v korpusu uvedených příkladů tvaru *ztuhnuvší*, viz (40), (41)) perfektivní aktivní protějšek (*na -vší*).¹² Adjektiva na *-lý* mohou vystupovat v popisovaném paradigmatu jako jejich náhrada. Při tomto pojetí lze adjektiva na *-lý* chápat jako syntaktické odvozeniny základových sloves obsahující údaj o jejich specifické derivaci stojící mimo systémově tvořenou participiální čtveřici. Většina z nich nabyla rysu vlastního kategorií adjektiv, tj. stupňování (*pokročilejší*, *opilejší apod.*, viz (42), (43):

(40) *Také rosol **ztuhnuvší** v neviditelných kloubech včera a zítra znovu.*

¹² Oba příklady lze chápat jako neústrojně užití tvaru na *-vší* (obecně hodnoceného jako rusismus), formálně si lze představit i tvary jako **zamíchavší*, **zešedivší*, **poptavší* apod. V korpusu SYNv8 mají však nulový výskyt.

- (41) *Mer de Glace vám nebude připomínat rozbouřené moře, ztuhnuvší uprostřed pohybu.*
 (42) *...jak přibývalo času, byli muži čím dál tím opilejší.*
 (43) *...vyvinulo se z nich to nejmodernější a vědecky nejpokročilejší školství na světě.*

4.6. Některé případy slovesných adjektiv, kde jejich členy sdílejí imperfektivní aktivní základový člen, se liší významem svých členů silněji než jenom v rozdílu dokonavosti a nedokonavosti (viz níže uvedené dvojice (a) a (b) v příkladech (44) — (55)). V takových případech přikládáme tvaru na *-ící* a *-vší* úlohu syntaktického derivátu slovesa, zatímco odvozeniny na *-lý* mají (až na výjimky) adjektivní povahu se samostatným lexikálním významem trvalé vlastnosti (srov. (a) — (g)):

- (a) *souvislý* (24 359) vs. *související* (107 200),
 (b) *vleký* (26 386) vs. *vlekoucí se* (3 298),
 (c) *plynulý* (34 046) vs. *plynoucí* (25 376),
 (d) *bdělý* (7 425) vs. *bdící* (805),
 (e) *trvalý* (212 479) vs. *trvající* (59 115),
 (f) *vřelý* (22 595) vs. *vroucí* (16 316),
 (g) *zoufalý* (78 515) vs. *zoufající si* (115),

Existují perfektivní slovesa, která vstupují do úplnějšího paradigmatu s adjektivní odvozeninou na *-vší* s významem aktivního perfekta (*uplynuvší* (145), *poklesnuvší* (4), *vymizevší* (2), *provinivší se* (561)); další příklady spolu s frekvencí viz (h) — (k):

- (h) *pokleslý* (9 022) vs. *poklesnuvší* (4) vs. *(po)klesající* (12 + 58 136),
 (ch) *zvyklý* (196 492) vs. *zvyknuvší si* (1) vs. *zvykající (si)* (41),
 (i) *vymizelý* (646) vs. *vymizevší* (2) vs. *mizející* (6 364),
 (j) *provinilý* (3 731) vs. *provinivší se* (561) vs. *proviňující se* (4)
 (k) *uvědomělý* (7 827) vs. *uvědomivší si* (1) vs. *uvědomující si* (236)

Tato adjektiva vstupují tedy i formálně do systémové vidové opozice tvarem zakončeným *-vší*; přestože mají nízkou frekvenci, obsazují příslušnou pozici v Tabulce 2 (viz příklady se silně omezenou frekvencí jako *poklesnuvší* — 4, *vymizevší* — 2, *zvyknuvší si* — 1, *uvědomivší si* — 1),¹³ kde plní úlohu syntaktické derivace, zatímco adjektiva na *-lý* vystupují jako lexikální deriváty s významem trvalé vlastnosti podléhající změnám v kategorii stupně.

V některých případech způsob derivace ovlivňuje jejich chování v kontextu projevující se možností výběru mezi syntaktickou a lexikální odvozeninou: např. *souvislý* je zaměnitelné s příslušnou významovou změnou se *související*, nikoli

¹³ Podle našeho názoru lze systémově uvedené tvary na *-vší* utvořit. O jejich gramatičnosti však lze úspěšně pochybovat. Jejich užití pokládáme proto za omezené, až vyloučené.

však naopak, adjektivum *vleklý* lze zaměnit za *vlekoucí (se)*, možnost záměny je však jednosměrná, *vlekoucí se* není obecně zaměnitelné za *vleklý*. Frekvenční rozložení (viz výše) je u některých odvozenin překvapivě a nevede k žádným zobecněním.

- (44a) *Lék způsobuje i **trvalé** ochrnutí.*
- (44b) *...výbuch, který nastal po zděšeném tichu **trvajícím** jen zlomek vteřiny, vyústil ve výkřik hrůzy.*
- (45a) *V **zoufalém** smutku pokyvovala hlavou.*
- (45b) *...**zoufající si** posádka přesvědčuje, že není možné zahodit klíčky.*
- (46a) *V očích jí zableskla **vřelá** účast.*
- (46b) *Přelijte **vroucí** vodou sušený heřmánek.*
- (47a) *Olga, která přece byla na sestru **zvyklá** ...*
- (47b) *Země penzistů **zvykajících si** na přistěhovalce ...*
- (47c) *Stíny pod slunečníkem využívají i kuřáci, **zvyknuvší si** ke kávě zapálit cigaretu.*
- (48a) *S každou **uplynulou** minutou v ní rostl pocit, že ... tady něco musí být.*
- (48b) *Bárka se sunula po tiše **plynoucí** hladině Severnu.*
- (48c) *...a ono slábne možná se čtvercem času **uplynuvšího** od revoluce.*
- (49a) ***Klesající** loď sestupovala téměř přesně na čáru oddělující den od noci.*
- (49b) *Čiňan zdvihne s úsměvem **pokleslé** obočí a vzdálí se.*
- (49c) *Po dvou letech se začínají postupně uvolňovat pozitivní výsledky vládní politiky a důvěra v ČSSD, **poklesnuvší** až někam k deseti procentům.*
- (50a) *Koutkem oka ještě zahlédla **mizející** bílý vůz v zatáčce.*
- (50b) *...zapojují téměř **vymizelé** mechanismy a reflexy.*
- (50c) *Tak na ruinách zaniklého a z paměti potomků **vymizevšího** Sezimova Ústí vznikla nová obec.*
- (51a) *A že se soustředí na všechny obory, **související** s výtvarným uměním.*
- (51b) *...i když byla na silnicích **souvislá** vrstva ledu.*
- (52a) *Představa opět stejně **se vlekoucích** dní byla znepokojující.*
- (52b) *...neunesl tíhu **vleklé** války s císařem.*
- (53a) *...odnímání řídičských oprávnění opakovaně **se proviňujícím** řidičům počet dopravních nehod neovlivnily.*
- (53b) *Připisoval její **provinný** výraz a nejistotu obvyklé nervozitě.*
- (53c) *...důrazně upozornila své **provinnější se** pacienty, jak je důležité dodržovat pravidla.*
- (54a) *S nadšením půjdou **uvědoměti** branci na vojnu.*
- (54b) *Napsal je ... čerstvý absolvent oboru anglistika na UK, původně básníci, ale brzo **si uvědomivší**, že jeho síla spočívá v realistické próze.*

- (54c) *I v Čechách se začínají objevovat sběratelé **uvědomující si** hodnotu asijských artefaktů.*
- (55) *...že do naší atmosféry dorazil meteorit a že jeho **neshořevší** úlomek spadl možná do moře.*

Co do tvoření těchto odvozenin setkáváme se s dvěma typy: (a) Adjektiva na *-lý* se tvoří nejčastěji od dokonavého slovesa tvořeného prefixací základového slovesa (*hořet — shořet — shořelý, pustnout — zpusťnout — zpusťlý*), (b) několik sloves je tvoří od slovesa nedokonavého (*rodit — rodilý, jíst — jedlý*), popř. existují dvě varianty na *-lý* s odlišným videm (*zrát — zralý, uzrát — uzralý*). Mezi výjimky tvořené od imperfektivního slovesa patří např. *trvat — trvalý, vřít — vřelý, znít — znělý, dbát — dbalý, plynout — plynulý, táhnout se — táhlý, lesknout se — lesklý*. Některým slovesům chybí v paradigmatu perfektivum s aktivním významem (v souladu se systémovými požadavky mají tvary *?pustivší, ?hořevší, ?mizevší* v korpusu SYNv8 nulový výskyt, ovšem i jejich systémové protějšky se vyskytují ojediněle: *uvědomivší si* a *shořevší* mají v korpusu po jednom výskytu), viz (54b) a (55).

4.7.1. Předponová adjektiva na *-lý* odvozená od slovesa *jít* bývají silně lexikalizovaná, souvislost s adjektivem *jdoucí* není u nich v současné češtině patrná. Z jejich lexikalizace plynou i typické kolokace, viz *ušlý zisk, zašlá podobizna, přešlý zimou, pošlé zvíře, vyšlý z módy, došlá pošta*.

4.7.2. Výskyt odvozenin na *-lý* lze často pozorovat u perfektivních sloves se sufixem *—nout*:¹⁴ *vzniknout — vzniklý, zaniknout — zaniklý, uhynout — uhynulý, propadnout — propadlý, utonout — utonulý, nasáknout — nasáklý, zhasnout — zhaslý, zakousnout — zakouslý*.

4.8.1. Tyto odvozeniny lze někdy zaměnit participiálními adjektivy pasívními na *-ný/tý*, a to přesto, že jejich základová slovesa se s pasívním pojetím neslučují. Jsou to slovesa intranzitivní prefixální, o přijatelnosti některých jejich odvozenin na *-ný/tý* lze pochybovat. O okrajovosti uvedených adjektiv na *-ný/tý* svědčí i frekvenční poměry existující mezi oběma variantami (viz příklady (a) — (h)):¹⁵

- (a) vyhaslý (5701) — vyhasnutý (18),
- (b) zvyklý (196 492) — ?zvyknutý (17),
- (c) nastydlý (1542) — ?nastydnutý (9),
- (d) uplynulý (16 282) — uplynutý (31),
- (e) pokleslý (4022) — poklesnutý (7),
- (f) nasáklý (6187) — nasáknutý (130).

¹⁴ Výjimečně jsou tvořena od sloves imperfektivních (viz výše 4.7). Ze třídy sloves perfektivních nejsou pro tuto derivaci přístupná slovesa okamžitá (*písknout, křiknout, houknout, mrknout, mihnout se* apod.).

¹⁵ Pomocí otazníků uvádíme vlastní pochybnosti o jejich použitelnosti, přestože některá z nich jsou v korpusu SYNv8 v nízkém počtu zastoupena.

(g) zapadlý (20 532) — zapadnutý (187),

(h) propadlý (12 417) — propadnutý (284).

V některých dvojicích lze ovšem vidět významový rozdíl (viz věty (56) — (57), (58) — (59), (60) — (61)):

(56) *Vlastníkem **propadnutého** zboží ... je stát.*

(57) *Měl jsem **propadlé** tváře.*

(58) *Vyjede do protisměru se **zhasnutým** světlem.*

(59) *A ona s náhlým pocitem marnosti, jaký má **zhaslá** hvězda,... ani nedutala.*

(60) *Loutky visely s **poklesnutou** hlavou.*

(61) *Pravý koutek úst měl **pokleslý**.*

4.8.2. Uvedená derivace se vyskytuje u adjektiv od sloves prefigovaných, která sama jsou součástí derivačního řetězce sloves odvozených od neprefigovaných základů perfektivních i imperfektivních; vzniklá adjektiva se zčásti významově kryjí s významem motivujících sloves, zčásti se významově oddělila (viz příklady v rádcích (f) a (g)):

(a) padnout — rozpadnout — rozpadlý

(b) kousnout — zakousnout — zakouslý

(c) hynout — uhynout — uhynulý

(d) tonout — utonout — utonulý

(e) mrznout — za/pro/u/na/mrznout — za/pro/u/na/mrzlý

(f) sednout (si) — usednout — usedlý

(g) táhnout — vytáhnout — vytáhlý

4.9. Rezultativní odvozeniny na *-lý* bývají též koncovým prvkem derivačního řetězce s původem deadjektivním (4.9.1) a desubstantivním (4.9.2):¹⁶

4.9.1. (a) *bledý — blednout — zblednout — zbledlý*

(b) *chladný — chladnout — vychladnout — vychladlý*

(c) *šedivý — šedivět — zešedivět — zešedivělý*

(d) *rudý — rudnout — zarudnout — zarudlý*

(e) *tupý — tupit — otupit — otupělý*

(f) *vlhký — vlhčit — navlhčit — navlhlý/vlhnout — navlhnout — navlhlý*

4.9.2. (g) *květ — kvést — rozkvést — rozkvetlý*

(h) *kámen — kamenět — zkamenět — zkamenělý*

(ch) *lid — lidovět — zlidovět — zlidovělý*

(i) *rez — reznout — zreznout — zrezivělý*

¹⁶ O směru derivace na českých datech viz nejnověji (Ševčíková 2021).

(j) *bída* — 0 — *zbídačit* — *zbídačelý*(k) *žena* — 0 — *zženštit* — *zženštilý*

4.9.3. U deadjektivních řetězců na *-lý* lze vidět sémantiku nabývání vlastnosti vyjádřené zdrojovým adjektivem; substantivum řídící toto adjektivum má význam „stávat se nějakým“: *bledý* → *blednout/zblednout/vyblednout* → *zbledlé/vybledlé (prádlo)*, *suchý* → *schnout/uschnout* → *uschlý (strom)*. Adjektiva v dalším stupni derivace (na *-lý* a *-ný/tý*) nesou význam rezultátu slovesného děje a vytvářejí tak teoreticky úplné paradigma: *schnoucí* — *uschnuvší* — *uschlý//usušené (švestky)* — *usušené(prádlo)*:

Tabulka 4

	<i>Aktivum</i>	<i>Pasivum</i>
<i>Impf.</i>	schnoucí	usušený
<i>Perf.</i>	uschnuvší	usušený
<i>Rezult.</i>	uschlý	

Obdobný proces lze sledovat u substantiv jakožto zdrojů pro slovesný derivát následovaný dále derivací adjektiva na *-lý*: *lid* → (*z*)*lidovět* → *zlidovělý* ne-soucím význam, že základového substantiva je užito k formování procesu, jehož rezultátem je adjektivum na *-lý*. Slovesné odvozeniny od substantiv však nebývají základem pro úplné paradigma (*hlad* — *hladovět* — *vyhladovět* — *hladovějící* — *vyhladovělý* — *hladovělý). Mezery v jejich paradigmatu jsou různé povahy; jakožto intranzitiva postrádají pasivní členy paradigmatu, popř. si konkurují adjektiva na *-ný/-tý* a na *-lý*, k jiným základům chybějí imperfektivní členy derivace (*latina* — *latinštit — *polatinštit* — *polatinštný/polatinštlý*). Posledně zmíněná konkurence mezi *-ný/tý* a *-lý* se vyskytuje poměrně často, příklady jsou systémově tvořené, ale je otázka, zda jsou všechny varianty odpovídající předpokládanému úplnému paradigmatu stejně přijatelné (viz i 4.8.1).

(62) *Soused spokojeně obracel rychle **schnoucí** seno.*(63) *Máme obavu, aby se zde nerozmohl lýkožrout, který **usychající** stromy napadá.*(64) *Několik **uschlých** listů vířilo kolem v znepokojivém tanci.*(65) *...z koupelny přinesla vaničku s **usušeným** prádlem.*(66) *Vysoký **suchý** (***uschlý/usušený**) muž v církevním rouchu se tvářil skoro jako by spěchal.*

Tuto konkurenci můžeme vidět i u dalších dvojic tohoto typu, ale i u přímých slovesných odvozenin, někdy se stejnou frekvencí (*polatinštný* — 20 vs. *polatinštlý* — 21), jindy se silnou převahou *-ný/-tý* nad *-lý* (*zhudebněný* — 3914 vs. *zhudebnělý* — 81; *zrezlý* — 1041 vs. *zreznutý* — 1, *zklidněný* — 1441 vs. *zklidnělý* — 79, *zakořeněný* — 9379 vs. *zakořenělý* — 59), někdy převažuje *-lý*

nad *-ný/-tý* (*zdomácnělý* — 1432, *zdomácněný* — 24, *probdělý* — 2851, *probděný* — 24, *vyšinulý* — 3 vs. *vyšinutý* — 4269). Zpravidla jsou členy těchto dvojic mezi sebou zaměnitelné, až na výjimky *uznaný* — 14 737 vs. *uznalý* — 2392, viz (67), (68). Důvody pro přítomnost / absenci této konkurence nejsou ani zde zcela zřejmé:

(67) ...*smějí být pouze v rukou uznáných profesionálů.*

(68) *Pilná sekretářka dostane od uznalého šéfa kytku.*

5. Závěr

U participiálních adjektiv zůstává otevřená otázka hranic syntaktické a lexikální derivace. O lexikální derivaci jde u osamostatněných významů (*dospělý, padlý, zemřelý*), jako kritérium slouží i stupňovatelnost odvozených adjektiv. Adjektivy na *-ící/cí* se podrobně zabývá (Nübler 2004). Jejich slovesný charakter z hlediska syntaxe prokazuje testy s pomocí slovosledného postavení participiální skupiny vzhledem k řídicímu substantivu, pozici enklitika *se* uvnitř této skupiny a uzavírá, že aktivní příčestí na *-ící* jsou transformáty (transláty ve smyslu (Tesnière 1959)) vedlejších vět. O adjektivech na *-lý*, jimiž se autor v této stati podrobně nezabývá, soudí, že „jsou možná opravdu adjektivy“. Tento černobílý pohled nesdílíme a soudíme (podobně jako (Biskup 2019)), že je třeba posuzovat tyto deriváty „case-by-case“.

LITERATURA

- Bednaříková B. *Slovo a jeho konverze*. Olomouc: UP, Filozofická fakulta, 2009.
- Biskup P. Prefixed Adjectival Participles. *Linguistica Brunensia* 64 (2016): 7–26.
- Biskup P. *Prepositions, Case and Verbal Prefixes. The Case of Slavic*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2019.
- Išačenko A. V. *Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka, Morfologia II*. Bratislava: SAV, 1960.
- Karlík P. et al. *Příruční mluvnice češtiny (PMČ)* (eds. Karlík P., Nekula M., Rusinová Z.) Praha: Nakl. Lidové noviny, 1995.
- Karlík P. L-participium adjektivní. (eds. Karlík P., Nekula M., Pleskalová J.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2016a: 1002n.
- Karlík P. Participium. Příčestí. (eds. Karlík P., Nekula M., Pleskalová J.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2016b: 1297n.
- Komárek M. *Příspěvky k české morfologii*. Praha: SPN, 1978.
- Komárek M. *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, 2006.
- Komárek M. et al. *Mluvnice češtiny 2 (MČ 2)*. Praha: Academia (eds. Komárek M., Kořenský J., Petr J., Veselková J.), 1986.
- Kuryłowicz J. Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. *Bulletin de la Société de Paris* 37 (1936): 79–92.
- Nübler N. Česká participia ze syntaktického hlediska. *Čeština — univerzálie a specifika* 5, (eds. Z. Hladká, P. Karlík), Praha: Nakl. Lidové noviny, 2004: 384–398.
- Panevová J., Benešová E., Sgall P. *Čas a modalita v češtině*. Praha: AUC — Philologica Monographia 34, 1971.
- Poldauf I. Souhrnný pohled na vid. *Slovo a slovesnost* 25 (1964): 46–56.
- Ševčíková M. Action nouns vs. nouns as bases for denominal verbs in Czech: A case study on directionality in derivation. *Word Structure*, 14 (2021): 97–128.
- Šmilauer V. *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN, 1971.
- Štícha F. et al. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny, díl 2*, Praha: Academia, 2018.
- Tesnière L. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck, 1959.

PŘÍLOHA 1¹⁷

Č. shnilý plod	P. zgniły płod	Srb. труло воће
Č. zralé jablko	P. dojrzałe jabłko	Srb. зрела јабука
Č. dospělý chlapec	P. dorosły chłopiec	Srb. одрастао дечак
Č. uplynulá neděle	P. zeszła niedziela	Srb. прошле недеље
Č. zbylé sousto	P. pozostały kęs	Srb. преостали залагај
Č. zvadlý keř	P. zwiędniety krzew	Srb. увенули грм
Č. rozkvetlý strom	P. kwitnące drzewo	Srb. расцветало дрво
Č. zběhlý čtenář	P. biegły czytelnik	Srb. <i>вещий чийшалац</i> ¹⁸
Č. uznalý šéf	P. przychylny szef	Srb. заћвален шеф
Č. zoufalá žena	P. zdesperowana kobieta	Srb. очајна жена
Č. bdělý vrátný	P. czujny portier	Srb. будни њоршир

Јармила Паневова

ОДАБРАНИ ТИПОВИ ДЕВЕРБАТИВНИХ ПРИДЕВА У ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ
(У ПОРЕЂЕЊУ СА РУСКИМ)

Резиме

Чланак је посвећен анализи придева у чешком језику грађених од глаголских придева и глаголских прилога, са нагласком на придеве грађене од радног глаголског придева суфиксом *-lý*. Даје се сажето поређење ових система у чешком и руском језику. Осим творбеног начина анализирају се семантичке разлике између конкурентних облика на *-ící* и *-vší* са једне стране и *-lý* са друге стране, као и њихова узајамна синонимија и могућност замене.

Кључне речи: девербативни придев, глаголски придеви, синтаксичко извођење, лексичко извођење.

¹⁷ Přílohou 1 pouze dokládáme, že odvozeniny na *-lý* se v rámci jedné skupiny jazyků případ od případu liší. Pro srovnání jejich frekvence a dalších vlastností je potřebná další kontrastivní studie.

¹⁸ Kurzívou jsou označena adjektiva vymykající se derivaci na *-lý*.